

tudós, jelenleg tanár a katolikus egyetemen (École libre des Hautes Études) és a kísérleti phonetika laboratoriumának igazgatója a Collège de France-nél, tehát pap létére állami hivatalban van. A nem régen megjelent «Principes de Phonétique expérimentale» czimű munkája a francia akadémián jutalmat nyert.

Rousselot munkája alapján az észak-amerikai Egyesült-Államokban már is egy intézetet létesítettek a dadogók és a hebegők gyógyítására. Nem ártana, ha nálunk is figyelemre méltatnák a francia tudós munkálatait.

BAKOS JÁNOS.

XENOPHON MEMORABILIAINAK PÆDAGOGIAI JELENTŐSÉGE.

Bevezetés.

Ama szellemi kincsek közt, melyekkel a görög genius gazdagította a világot, nem a legutolsó a «*παιδεία*», «*παιδαγωγική*» művészete. Oly nép, mint a görög, mely az észszerűség és formai szépség elveit választotta vezérsillagaiúl, nagyon hamar szükségét érezhette annak, hogy az ideák csiráit a realis világ talajába ültesse át s amaz irányeszméket, a melyek folyamánya a legtágabb értelmű műveltség volt, rendszerbe foglalja. A mélyre ható görög szellem nem érte be azzal, hogy felismerte az ideálokat: arra is törekedett, hogy synthetikus voltukat elemezve, lényegüket felismerje s elérésüket vagy legalább megközelíthetésüket mindenki számára lehetővé tegye; azaz a görög szellem megteremti a *nevelés elméletét*. A görög világfelfogás gyakorlati téren mindig ragaszkodott a test és lélek dualismusához s egyaránt méltatta a somatikus és a psychikus erőket, melyeket a *gymnastika*, illetve a *musika* segítségével fejlesztett, e fejlesztés gyakorlati végeredményét a «*καλοκαρδία*» szóval jelölván meg. Igaz ugyan, hogy a görög szellem általán véve inkább volt «*καλός*», mint «*ἀγαθός*» — legalább a mi abszolút álláspontunkból tekintve. De e ténynek két oka és mentsége is van; egy az, hogy a görög állameszme majdnem széttörhetetlen bilincsekbe verte az individualitást nemcsak a dór Spartában (a hol teljesen absorbeálta), hanem az ion Athenben, a műveltség középpontjában is, másrészt a vallás és az ethika minden pædagiának nélkülözhetlen föltételei, jelentékeny fogatkozásokban szenvedtek.

A mi mindenekelőtt a vallást illeti, ismeretes, hogy a görög anthropomorphistikus polytheismus, a legrosszabb vallások egyike volt. Ezt egyes felvilágosultabb fők idejekorán megérezték s részint egyes

támadásokat intéztek ellene (Xenophanes), részint a mysterionok életbe-
léptetésév el észrevétlenül igyekeztek destructiv hatását paralyzálni. De
ama támadásoknak, még ha nem lettek volna is oly szörványosak, siker-
teleneknek kellett maradniok, mert a polytheismus a görög állameszme-
regise alatt állott s a mysterionok sokkal kizárólagosabb jellegűek vol-
tak, hogy sem a nagy tömeg részt vehetett volna bennük. A mi az
ethikát illeti, ennek a paedagogia nem igen vehette hasznát. Ha ugyanis
felteszszük, hogy az ethika a valláson alapszik, akkor meg kell valla-
nunk, hogy a görög vallás uralkodó formájából édes-kevés morált lehet
kihozni: Ha meg az ethikát függetlenítjük a vallástól, akkor sem nyer-
tünk sokat. Mire kell ez esetben az ethikát építenünk? A metaphysikára,
vagy a mos maiorum-ra vagy az emberrel született moralis érzésre?
Hogy az utóbbival kezdjük, ismeretes tény, hogy a mily kiváló volt a
görögség értelmi, oly alacsony fokon állott erkölcsi szempontból; e
themát a görögök története új meg új változatokban tűnteti fel. Az ősök
messze elmaradtak az óriási léptékekkel haladó műveltség mögött: a régi
erkölcsök szószólói Aischylos, Euripides, Aristophanes bármily tiszte-
letreméltó alakok, szükségkép megszemélyesített anachronismusokká
váltak. A mi végre a metaphysikát illeti, a görög philosophia története
mutatja, hogy az ethika sokáig volt a philosophia mostoha gyermeke.
A mennyiben a régibb görög bölcsezők foglalkoztak az ethikával, ber-
ték annak megállapításával, hogy az emberi természet magában jó s
hogy az erény nem más, mint a φύσις rendjének követése. Ezzel min-
den paedagogia fölössé válik. Pythagoras ugyan azon föltevésből indult
ki, hogy az ember természettől romlott (s ezért derekas testi és szellemi
kiképzésre van szüksége), s hogy az ethikai alap conditio sine qua
non-ja a nevelésnek. De eltekintve rendszerének dór-aristokratikus
jellegétől, Pythagoras már azért sem gyakorolhatott befolyást a köz-
görögségre, mert igen távol működött a görög művelődés ideális köz-
pontjától, Athéntől. S még ha a pythagoreusok eszméi (engedelmesség,
jám-borság, erkölcsi tisztaság stb.) utat tudtak volna is maguknak törni,
el kellett volna enyészniök ama kataklysmában, mely mindenféle isteni
és emberi tekintélyt megsemmisítéssel fenyegetett. E kataklysmát a
subjectivismus idézte elő, melynek elvét Protagoras sophista ezen félre-
érthetetlen alakban formulázza: *ἄνθρωπος μέτρον πάντων πραγμάτων*.
A sophistikus subjectivismus mit sem árthatott a testi nevelésnek és a
szellemi nevelés azon részének, mely a *ψυχῆ* logikus erőivel állott kap-
csolatban. De romboló befolyást kellett gyakorolnia mindenre, a mi a
ψυχῆ alogikus részéből folyt, tehát a hitre és erkölcsre vagyis objective:
a vallásra és az ethikára. A jogosultságnak némi látszatával okoskodha-
tott a sophista a következő módon: Általános érvényű theoretikus tudás
lehetetlen (egy és ugyanazon dolgról ugyanis egyidejűleg nemcsak

ezen és azon egyén, hanem különböző időben ugyanazon egyén is különbözőképen vélekedhetik) lehetetlen tehát a theoretikus ethika (a morál) is. Honnan van hát a gyakorlati ethika (a moralitas)? A conventióból! De a «νόμος δίκαιον» semmi; a «φύσει δίκαιον» egyedül okolható meg az észből. A morál alapjában van megingatva.

Ekkor lép fel Sokrates s alapját veti meg az egyoldalú rationalismusnak. Sokrates csak oly subjectivista, mint a sophistikusok, azzal a jelentékeny különbséggel, hogy az igazságnak kriteriumát a *fogalmakban* keresi és találja meg.

A fogalom Sokrates szemében minden: a lét és gondolkozás az ő szempontjából egy. Kevés positiv van, a mit Sokratesről mondhatunk, de ezt biztosan mondhatjuk. Ismeretes, hogy a platóni ideák csak sokratesi fogalmak; Aristoteles szerint az inductio és a definitio (tehát fogalmi operatiók) Sokrates gondolatainak műhelyéből kerültek ki. Xenophon; a ki legkevésbé értette meg mesterét, szintén tud valamit a tárgyhoz szólni. Mem. I. 1, 16 szerint Sokrates azt kereste: «τι εὔσεβές τι ἀσεβές, τι καλόν, τι αἰσχρόν» etc.¹; a IV. könyv 6. fejezete a sokratesi dialektika méltatásának van szentelve s bár eléggé zavart, de mégis valamelyes képet nyújt a sokratesi fogalomalkotásról. Ugyanitt a legvilágosabban van kimondva: «Σωκράτης γὰρ τοὺς μὲν εἰδότες τὶ ἔχαστον εἴη τῶν ὄντων ἔνομιζε καὶ τοῖς ἄλλοις ἂν ἐξηγεῖσθαι δύνασθαι ὧν ἕνεκα σοφῶν σὺν τοῖς συνοῖσι, τὶ ἔχαστον εἴη τῶν ὄντων οὐδέποτε ἔληξε»² (IV. 6. 1.) Ide való az a kétségtelenül sokratesi nyilatkozat, hogy «οἱ ἄρα εἰδότες, ὡς δεῖ γρη῏σθαι οὗτοι καὶ δύνανται.»³ (IV. 6. 11.) Hogy Sokrates szerint csak a fogalmi tudás az igazi tudás, azt megerősíti amaz ismeretes sokratesi paradoxon: «ő nem tud semmit, de azt legalább tudja»; megerősítik az Apologia bevezető fejezetei, melyek szerint épen fogalmi kutatása és eironeiája miatt vált gyűlöletessé; megerősíti az erénynek sokratesi definitiója, a mely ellen az aristotelesi ethikák folyton polemizálnak. Az erény is tudás, mondja Sokrates és a maga módján Xenophon: Mem. III. 9. 5.: ἔφη δὲ καὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν ἀρετὴν σοφίαν εἶναι.⁴ (σοφία e. h. ἐπιστημῆ). Az erény = tudás, — ez a meghatározás a végletekig. menő következetességig van fentartva. Mem. IV. 6, 10—11. szerint a bátorság sem egyéb tudásnál. Mem. III.

¹ «Mi istenes, mi istentelen, mi szép, mi rút . . . s egyéb dolgokat.

² Sokrates ugyanis azt tartotta, hogy a kik tudják, mi minden egyes létezőnek lényege, azok azt másokkal is képesek közölni; . . . azért soha sem szünt meg tanítványaival vizsgálni, mi minden létezőnek a lényege.

³ A kik tehát tudják, hogyan kell bánni, azok képesek is.

⁴ Azt mondta, hogy az igazságosság és minden más erény nem egyéb, mint bölcsesség.

9. 6. szerint τὸ δὲ ἀγνοεῖν ἑαυτὸν καὶ ἂ μὴ οἶδε, θεοξάζειν τε καὶ οἴεσθαι γιγνώσκειν ἐγγυτάτω μανίας ἐλογίζετο εἶναι.»¹ (A maniakus t. i. szintén nem tudja mit cselekszik.) Koronája a sokratesi paradoxonoknak amaz állítás, hogy az ember, a ki szándékosan hazudik, jobban ért az igazsághoz, mint a ki nem szándékosan (IV. 2, 20.) Ime a legtisztább és legegyszerűbb rationalismus, melyet a philosophia története felmutathat: az ethika logikává van változtatva. Sokrates definiálja az erényt, de — és ez lényeges szempont — meghatározása egészen formális marad. Bizonyítja ezt a többek közt az a jelenség, hogy a sokratesi iskolák homlokegyenest ellenkező tanokat hirdetnek s mégis joggal állíthatják, hogy Sokrates alapján állanak. Külön alapon áll Xenophon is, a mint ezt alább meglátjuk, jóllehet Sokrates szájába adja elveit. Mem. I. 4, 1. olvassuk, hogy némelyek hite szerint Sokrates jól tudta az embereket az erényre ösztökélni, de nem tudta őket arra rávezetni. Hasonlóan nyilatkozik a Cleitophon plátóni dialog. Hippias (Mem. IV. 46.) gúnyolódva hozza föl Sokrates ellen, hogy mindig ugyanazon beszédekkel hozakodik elő, s Sokrates ezt még azzal töldja meg, hogy ugyanazon dolgokról állítja ugyanazt. Az ok világos: a sokratesi rationalizmusnak materiális közölni valói nem voltak. Ezért kérdezősködik folyton Sokrates s e szempontból érthető Hippias fölháborodása (IV. 4, 9.). Aristoteles is mondja, hogy Sokrates csak kérdezősködött, nem felelt. A IV. 4. dialogban Sokrates mulatságos módon akar a felelet alól kibújni, s újra meg újra kérdezősködni akar, míg végre helyt áll. (IV. 4, 10—11.). Positiv közölni valói tehát nem voltak. Ez — daczára a folyton szónokló s positiv adatokat közlő Sokratesnek — magából a Memorabiliákból is kitűnik, I. 2., 7. az emberek azon fajával foglalkozik, mely azt igéri, hogy megtanít az erényre; I. 2., 8. pedig határozottan kimondja: «Σωκράτης δὲ ἐπηγγείλατο μὲν οὐδενὶ πώποτε τοιούτου οὐδέν.»² I. 2., 3. «καὶ τοι γε οὐδεπωποτε ὑπέσχετο διδάσκαλος εἶναι τούτου.»³ Nem nehéz belátni, hogy a sokratesi formális rationalismus kibékíthetlen ellenmondásban van a Memorabiliákban rajzolt Sokrates elveivel. A xenophoni Sokrates nem rationalista, épen nem vallja azt, hogy semmit sem tud; ellenkezőleg, a praktikus élet minden terén otthon érzi magát; buzdít, int, korhol, tanácsol, mint a legjobb pædagogus. A Memorabiliáknak imént idézett néhány helyét s a történeti Sokratesnek elveit lehetetlen a xenophoni Sokrates alakjával és elveivel össz-

¹ Önmagát nem ismerni és a mit az ember nem tud, igaznak tartani és azt hinni, hogy tudja: erről azt mondta, hogy ez legközelebb van az örültséghez.

² Sokrates ellenben soha senkinek nem ígért ilyesmit.

³ Mindazáltal soha sem toltta föl magát tanítójánál.

hangba hozni. Ezzel tisztában kell lennünk, mert e kérdés eldöntésétől függ annak megállapítása, hogy a Memorabiliák pædagogiai elvei Sokrates vagy Xenophon sajátjait képezik-e vagy nem.

Sokat vitatott, részben máig sem tisztázott kérdés, ki hagyta ránk Sokrates elveinek és alakjának leghűbb képét. A többség ama felfogásban nyugszik meg, hogy Sokrates képét Platon idealizálta, Xenophon popularizálta, hogy Platon Sokrates esoterikus tanait adja elő jobban, Xenophon pedig azoknak praktikus alkalmazását. Mondják, hogy Xenophon történeti alapon áll, s félreérthetlen célja: kimutatni, hogy az athéni ekklesia halálítélete teljesen jogtalan eljárás volt, míg Platon semmiféle történetirói hűségére nem támaszt igényt. Ez esetben a Memorabiliák pædagogiai elvei természetesen sokratesi tulajdont képeznének. De a dolog valószínűleg egészen másként áll s nem lehetetlen dolog: tetszetőssé tenni, hogy Xenophon nem tudta Sokrates elveit méltányolni, sőt ha tudta volna, sem akarta volna s ha akarta volna, sem lett volna módjában.

Mért nem birt volna Xenophon Sokrates elveinek mélyére hatolni? Mert nem volt philosophus. Tekintsünk végig az irodalomtörténet lapjain, meg fogunk lepődni Xenophon sokoldalúságán; tekintsünk életrajzi adataira: Xenophon egész valójában praktikus egyéniségként fog előttünk megjelenni. Hogyan lehet elképzelni, hogy olyan ember, a ki történetirással foglalkozik (Anabasis, Hellenika), pædagogiai regényt ír (Kyrou paideia), politikai kérdéseket fejteget (Lakedaimoniön és Athënaion politeia), pénzügyi capacitásnak mutatkozik (Poroi), az œkonomiával elméletileg és gyakorlatilag foglalkozik (Oikonomikos), a mellett nagy előszeretettel katonáskodik, kitűnő hadvezér, szakszerű utasításokat ad a lovassági vezérnek (Hipparchikos), a lovakban és kutyákban nagy kedvét találja (*περὶ ἵππων* és *κυνηγετικὸς*) — hogyan lehet elképzelni, hogy olyan valaki, a ki egy személyben történetíró, pædagogus, politikus, fincengenie, œkonomus, katona, sportember, — egyidejűleg alaposan művelhesse a philosophiát s gyakorlati eszmékkel telve, mélyére hatoljon oly tannak, melynek végeredménye: nincs más realitás, mint az — idealitás?! Elismert tény továbbá, hogy Xenophont, mint történetírót, sohasem vezették objectiv szempontok, Anabasisát annak bebizonyítására írja, hogy az athéniak ügyes és derék strategost vesztek benne; a Hellenikában Spartát Thebai rovására az előtérbe tolja; a Kyrou paideiában senki nem fogja keresni a nagy Kyros történetileg hiteles képét. Xenophon bámulatosan híjával van minden tárgyilagosságnak: sohasem rajzol individuomot, mindig csak ideált: ezért nemcsak hús- és vér nélküli abstractiók (a hipparchikos, kynegetikos), hanem a történeti személyek (Agesilaos, ifj. Kyros, Sokrates) is mintha egymásról volnának másolva: vakító fehér, tiszta, szennyfolt nélküli valamennyi. Sa mily elfogult

Xenophon a rokonszenvben, oly elfogult a gyűlöletben is: Cunaxától nincs messze Koroneia; Agesilaoshoz ragaszkodása kicsinyíti Epameinondas és Pelopidás érdemeit. Ha tehát képes lett volna a sokratesi rationalismust megérteni, nem tette volna, mert hiszen, — mint alább meglátjuk, — ezzel elismerte volna, hogy az athénieknek igazuk van. S ő tette volna ezt az athéniekkel szemben — ő, az aristokrata, a rene-gát? S mért is tette volna a panegyrisek és enkomionok korában, midőn a subjectivismus valóságos orgiákat ünnepelt? Hogyan érezhette volna egyedül Xenophon kötelességének a tárgyilagosságot, midőn a legkomo-lyabb történetirő, Thukydides, egyenesen kijelenti, hogy történeti sze-mélyeinek beszédeit ő maga költi. Igaz, hogy Thukydides jellemezni akar e beszédekkel, de nem akarja-e Xenophon is jellemezni Sokratest, a kiben kedvére való ideált vélt vagy akart látni? Ő maga valószínűleg nem is gondolt arra, hogy valaki a Sokrates szájába adott paedagogiai beszédeknek történeti hitelt ad. Mi, az utókor, semmi esetre sem adha-tunk, ha meggondoljuk, hogy Xenophon a Memorabiliákat a legkedve-zőbb esetben, skillusi jószágán kezdhette írni a koroneiai ütközet után, mikor Sokrates beszédeinek okvetetlen ki kellett esnie emlékezetéből; fontos okok szólnak azonban a mellett, hogy a Memorabiliák sokkal későbbben, talán Xenophon élete vége felé keletkeztek. E beszédek csak akkor lehetnének hitelesek, ha Xenophon azon melegebben készített volna jegyzeteket. De erről egy szót sem hallunk, s maga is mondja, hogy emlékezetéből ír. (I. 3., 1.) De nem maradhattak-e e beszédek Xeno-phon emlékezetében? Nem! Ehhez nagyon is könnyű köznapi és trivialis tartalmuak: dialogusokat, ily nagy számban, különösen ha tartalmuk nem fontos és emlékezetbe nyomuló, évek hosszú során át senki sem őrizhet meg elméjében. E dialogusok ellen nemcsak tartalmuk, hanem rövid-ségük is szól: a sokratesi exetasis, még ha túlnyomó részben jelentkez-nék is a Memorabiliákban, ilyen hamaros munkát nem végezhetett. A mi végre a xenophoni nyilatkozatot illeti, hogy ő szem- és fültanuja volt egyes dialogusoknak, nem fölösleges arra utalni, hogy ilyenféle nyilatkozatokkal a klasszikusok általán nem fukarkodnak; nem fukarko-dik Xenophon sem; Mem. IV. 2-ben pl. azt olvassuk, hogy Sokrates *egyedül* jött Euthydemoszhoz a nyergesműhelybe (IV. 2., 8.). De hogyan irhatta le akkor Xenophon *ezt* a dialogot; mely azonkívül leghosszabb valamennyi között? Ugyanígy jár el az Oikonomikosban, melynek jel-lege félreismerhetetlenül fictiv. Már pedig a Memorabiliák és Oikono-mikos kétségtelenül összetartoznak.

Ha tehát Xenophon nem bírta, nem akarta, nem volt képes a sokratesi rationalismust felfogni, akkor világos, hogy a Memorabiliák paedagogiai elveit ő maga adja Sokrates szájába. *Sokratest tehát maga Xenophon tette paedagogussá. Azok a paedagogiai elvek, melyeket*

Sokrates a Memorabiliákban hangoztat, Xenophon tulajdona — a mennyiben a specialis kutatások ellenkező eredményt nem tesznek valószínűvé.

A nevelésről általában.

Hogy Xenophon a nevelés gondolatával egész életén át foglalkozott, azt nemcsak a Memorabiliák, hanem a Kyourou paideia is bizonyítja. E szerint ama kérdés, vajjon lehetségesnek gondolta-e a nevelést, fölösleges. Nem érdektelen azonban ama módot vizsgálni, a hogyan Xenophon a nevelés lehetőségét gondolta. E téren Xenophon egészen más alapon áll, mint mestere. A nevelés egy részének minden bizonynyal az ethikán kell alapulnia. Fönnebb láttuk, hogy Sokrates logikává változtatta az ethikát; a *λογική*-nek csak logikus természetét ismerte el, s az alogikus functiókat egyszerűen tagadta. E ténynyel alább bővebben is foglalkozunk; itt csak azt constatáljuk, hogy Sokrates nézete szerint az ember lényege az ész, így tehát minden nevelésnek az észszel kell kapcsolatban lennie. A fogalmak benne vannak az ethikai alanyban, csak nincsenek felismerve. De mihelyt ez megtörtént: a cselekvés követi a megismerést. A ki tehát tudja, mit kell cselekednie, az cselekszi is azt. Ez a sokratesi consequens rationalismus. Ez álláspontból képzelhetetlen, hogy az ember jobb tudása ellen cselekedjék: mert ez logikai ellenmondás volna. A sokratesi rationalismus tehát az észet javítja, mint egyedüli lehető cselekvés-forrást, melyből úgy folynak a cselekedetek, mint a syllogistikus praemissákból a conclusio. Xenophon egészen más meggyőződésben: mesterének tana ellen egyenesen polemizál. Polemiájának alapja ama meggyőződés, hogy a *λογική*-nek alogikus functioja is van, melyet bátran akaratra mondhatunk. A nevelés lehetőségét már most Xenophon úgy képzelhette, hogy a motivumok a ratió mint mediumon keresztül mozgásba hozzák az akaratot. A nevelés lehetősége azon fordul meg, lehetséges-e az intellectuson keresztül az akaratra hatni, illetőleg az akarásba bizonyos állandóságot hozni be, minek folytán az ethikai subjectum mintegy ösztönszerűleg érzi magát indíttatva az actióra. Maga az akarát gyöngé nádszál, mely folyton támogatásra szorul. E támogatást az oktatás és gyakorlat (II. 6., 39.) adja meg. Ha ez hiányzik, akkor a kívánságok ráveszik a lelket, hogy az ő kedvök szerint cselekedjék, és a test javára (I. 2., 23.). A test és a lélek (az ethikai principium) folyton küzdelemben állanak egymással. Így azután könnyen lehetséges, hogy a jól nevelt ember elveszti műveltségét, a mértékletes mértékletlen lesz, az igazságos igazságtalan (I. 2., 3.). Alkibiadés Sokrates oldalán képes volt leküzdeni a nem szép vágyakat (I. 2., 24.),

de azután elhanyagolta magát: születésében, gazdagságában, hatalmában elbizakodván, felfuvalkodottá lett. (I. 2., 24—25.).

(IV. 1.): Együgyűség azt hinni, hogy az ember tanítás nélkül bármily jelentéktelen dologban valamire vigye (IV. 2., 2.). A nevelés szükségessége, mint alább látni fogjuk, hasznosságával van indokolva. Nevelésre főleg a természetöknél fogva legjobbaknak látszóknak van szükségök (IV. 1., 3.) épen úgy, mint a legjobb kutyáknak és lovaknak; (IV. 1., 3.) mert elhanyagoltatás esetén belőlük válnak a legrosszabb s legféktelenebb emberek, (IV. 1., 4.) épen úgy, mint a legtöbbet ígérő lovakból lesznek idomítás nélkül a legféktelenebb s legrosszabb, vagy a legjobb kutyákból hiábavaló, harapós és szófogadatlan állatok. A gazdagság senkinek sem ad jogot arra, hogy a nevelést magára nézve fölöslegesnek gondolja (IV. 1., 5.). Nevelés (tanulás) nélkül ugyanis senki sem képes a hasznosat a károstól megkülönböztetni, ha meg ezt nem tudja, nem válhatik boldoggá (IV. 1., 5.) azaz: nem vezetheti a maga házáat és az államot becsülettel, s nem tud emberekkel érintkezni (IV., 1., 2.). Xenophon igen józan gyakorlati elveket vallott, s a nevelést is olyan elvekre alapította, melyek az első tekintetre tetszetősek voltak. Erősen ragaszkodott a meglévőhöz s ehhez fűzte eszméit. Mint jó görög sohasem feledkezik meg az állam és vallás követelményeiről s e korlátokon belül csakis a gyakorlati élet követelményeinek enged tért, a mint ezt alább bővebben kifejtjük. A mily rossz philosophus, olyan jó paedagogus, nemcsak a tartalom, hanem a forma tekintetében is. A Memorabiliák Sokratese antisthenesi befolyás alatt épen nem gondol arra, hogy a fogalomalkotással beérje s párbeszédben fejtsen ki homályos dolgokat. A xenophoni Sokrates nevelni akar, nem kutatni. Ezért nem is szereti a dialogust: mivel positiv közölni valói vannak s a közlendőkkel előre tisztában van, legtöbbször úgy lép föl embertársai előtt, mint a tanító a gyermek előtt. Hosszadalmas beszédekben fejtegeti az enkrateiát, mely szerinte, minden érény alapja (I. 5.), melegen ajánlja életmódját (I. 6.), atyailag óv a dicsekvéstől (I. 7.), minden kutatás nélkül dicséri a barátságot (II. 4. II. 6.), mérlegeli a különböző barátok értékét (II. 5.) vizsgálja a munkás élet hasznát (II. 7.). A dialogusok nem végződnek definitiókkal, hanem atyai intelmekkel és jó tanácsokkal. Így tanácsolja Eutherosnak, hogy alkalmazkodjék (II. 8.), Kritonnak, hogy miként védekezzen a sykophanták ellen (II. 9.), Diodorosnak, hogy jó barátokat szerezzen (II. 10.), Theodoté hetairának, hogy mikép keríthet hálójába férfiakat (II. 11.), Epigenésnek, hogy gyakorolja testét (II. 12.), Euthydemosnak, hogy ismerje meg magát (IV. 2.) stb. stb.

A parainetikus rhetorika épúgy jellemzi a xenophoni Sokratest, mint a rationalismus a történeti Sokratest. A xenophoni Sokrates fölénye érzetében gyakran iskolamesterkedik, s bőven használja a fenyegetés,

korholás, gáncsolás pædagogiai eszközeit. Ebben a kynikusok befolyására lehet ismerni, a kiket épen ezért Zeller az ókor kapuczinusainak nevez. Különösen Antisthenés szeretett ily módon hatni hallgatóságára s Xenophon elég jól utánozza. Sokrates finom urbanitásával nehéz volna összeegyeztetni ama tősgyökeres kifejezéseket, (bolond, együgyü, rab-szolga, esztelenség (IV. 7.), szolgálélek (IV. 2., 22.), disznóság (I. 2., 30.), bolondság (I. 3., 4.), a has, alvás és kék rabja (I. 6., 8.), legoktalanabb állat (II. 15. stb.) melyek hemzsegnék a Memorabiliákban. Antisthenés befolyására vezethető vissza ama körülmény is, hogy a xenophoni Sokrates úgy fogja föl a nevelést, mint dressurát, a ló és kutya épúgy jellemzik Antisthenés beszédeit, mint a kézművesek a történeti Sokrateseit.

Ha ezek után valószínű, hogy Xenophon nem meríthette a sokratesi rationalismusból pædagogiai elveit, joggal kérdezhethjük, hogyan jutott azon gondolatra, hogy Sokratest gyakorlati pædagogusnak s parainetikus rhetornak rajzolja. A felelet egyszerű: a történeti Sokrates egyénisége csábította rá. Sokrates mérhetetlen befolyást gyakorolt korára: olyan ember, a ki az egész görög philosophia evolutiójának adott lendületet, a kit vígjátékíró választ czélpontul, a ki vérevel pecsétel meg elveket, ilyen ember nagyon alkalmas volt arra, hogy ideált csináljanak belőle. Elősegítette e processust azon körülmény, hogy Sokrates maganélete valóban mintaszerű volt. Xenophon a Memorabiliák végén vallja: «*ἔδοξε τοιοῦτος εἶναι οἷος ἂν εἴη ἄριστος τε ἀνὴρ καὶ εὐδαιμονέστατος*»* (IV. 8., 11.). A mintakép megvolt, csak szavakat kellett szájába adni.

Ha Xenophon joggal elmondhatta mesteréről: «*πρῶτον μὲν αὐτὸς φανερός ἦν τοῖς συνοῦσιν ἡσυχῶς αὐτὸν μάλιστα πάντων ἀνθρώπων*»— azt hitte ép oly joggal folytatja is: «*ἔπειτα διαλεγόμενος προετρέπετο πάντων μάλιστα τοὺς συνόντας πρὸς ἐγκράτειαν.*»** (IV. 5., 1.). Megszólaltatta tehát Sokrates néma ethikai egyéniségét vagy helyesebben: Antisthenés és a maga elveit adja Sokrates szájába. A sokratesi rationalismus egyáltalán nem törődött semmi pædagogióval, de *lehetett belőle pædagogiót csinálni*, mert formalis principiumnak tetszőleges tartalmat lehet adni, a minthogy követői (Eukleides, Antisthenés, Aristippos) adtak is. Ama nagy csődben, a melybe az ész a görög speculativ philo-

* Elöttem olyannak tűnt fel, a milyen csak a legjobb és legboldogabb férfiú.

** Először is önmagát mutatta be tanítványai előtt, mint ki valamennyi ember között leginkább gyakorolja magát (az önmegtagadásban) tanítványával beszélgetvén, őket mindenkinél inkább buzdította az önmegtagadásra.

sophia s a sophismus által jutott, bizonyára sokan érezhették, hogy nem jó a régi épület alapjait ingatni, míg új nincs, s hogy tanácsos a reális élet talaján megmaradni. Ezek között van Xenophon is. Úgy hiányos philosophiai műveltsége, mint praktikus érzéke arra utalta, hogy egyszerű, józan s a tömeg által felfogható pædagogiai elveket hirdessen. E pædagogiai elvek szoros kapcsolatban maradtak az állammal: mert Xenophon korának fia; a vallással: mert Xenophon a metaphysika iránt ellenséges indulattal viseltetik; a gyakorlati élettel: mert Xenophon minden izében praktikus egyéniség, a kinek tudomány és művészet minél kevesebb kell s a kinek rendszerében, ha ugyan erről szólhatni, az ethika nem más, mint a theoria az élet praxisához.

Lássuk az elveket egyenkint.

(Folytatása köv.)

FRANKL ISTVÁN.

A LATIN NYELV KÖZÉPISKOLAI TANÍTÁSA ÉS A TANTERVREVISIO.

Az Országos Közoktatási Tanács ismeretes javaslata a latin nyelvi és irodalmi tanítás terén úgy a tanítás célját, mint az olvasmányok anyagát és sorrendjét, úgy a heti óraszámot, mint a szorosabban vett nyelvtanítás didaktikai beosztását illetőleg lényeges változtatásokat javasol.

Ezek a változtatások most, a döntés küszöbén, annál is inkább kihívják a tárgyilagos megvitatást, mert míg egyrészt az eddigi gymnasiális tanterv rendelkezéseivel szemben sok tekintetben lényeges javulást tüntetnek föl, addig másrészt némely rendelkezésükben bizonyos elhamarkodásnak és homályosságnak bélyegét hordják magukon, egyszersmind, legalább véleményem szerint, kétes értékű intézkedéseket is tartalmaznak. — Mind ezek együttesen részint a határozottabb stílizálás, részint a javítás, vagy legalább is a tárgyilagos fölvilágosítás és megnyugtató szempontjából jogos megjegyzéseket és aggodalmakat keltenek.

Ez az oka annak, hogy alulírt, ki a revisionális mozgalmak kezdetén inkább csak a görög nyelvi és irodalmi tanítás eredményesebbé és behatóbbá tétele szempontjából szándékozott pár szerény észrevételt kockáztatni, most, ezen munkálatok és tárgyalások megjelente után, a döntés küszöbén, indíttatva érzi magát, hogy megjegyzéseit és aggodal-